

**«8D01101 – Педагогика және психология» мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған «Студенттік
алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін
дамыту» тақырыбындағы Шалабаев Сапар Қатайұлының
диссертациясына**

АННОТАЦИЯ

Зерттеудің өзектілігі. Студенттік өзін-өзі басқару мәселесі ұзақ уақыттан бері қазіргі педагогика ғылымындағы өзекті мәселелердің бірі болып қарастырылып келеді. Алайда қазіргі кезеңде басқарушылық әлеуеті жоғары жаңа буын жастарды тәрбиелеу қажеттілігіне байланысты студенттер әлеуетіне ерекше назар аударылуда.

Білім беру жүйесін цифрландыру, жаһандану, әлеуметтік процестердің күрделене түсуі сияқты жаңа сын-қатерлерге бейімдеу қажеттілігі алқалы өзін-өзі басқарудың рөлін арттырды, бұл нақты өмір жағдайында дағдыларды сынау үшін бірегей орта жасайды және жылдам өзгеретін әлемде жұмыс істеу үшін бәсекеге қабілетті менеджерлердің дамуына ықпал етеді. Заманауи жоғары мектеп жастарды тәрбиелеуге, оқытуға қатысты нормативтік құжаттардың ережелерін басшылыққа алады. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңында: «Мемлекеттік жастар саясатының мақсаты – жастардың рухани, мәдени, білім беру, кәсіби және дене дамуына, шешім қабылдау процесіне қатысуына, табысты әлеуметтенуіне жағдай жасау және олардың әлеуетін елдің одан әрі дамуына бағыттау» деп көрсетілген.

Аталған Заңда мемлекеттік жастар саясатының мақсаты нақты айқындалған, сәйкесінше студент жастар осы саясатты жүзеге асыратын негізгі күш ретінде қарастырылады. Дәл осы студенттік жастар ортасында басқарушылық әлеуетті дамытуға ықпал ететін және қажетті тұлғалық қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған белгілі бір жағдайлар қалыптасады.

Тиімді ұйымдастырылған жастар саясатында жастардың басқарушылық әлеуетін ашуға барлық алғышарттар бар, себебі өзара әрекеттесу барысында туындайтын түрлі қатынастар болашақ басқарушылардың тұлғалық дамуына негіз болатын маңызды қасиеттердің қалыптасуына ықпал етеді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттер – Қазақстан Республикасындағы жастардың әлеуметтік саясатқа бейімделуі, белсенді өмірлік ұстанымының қалыптасуы және басқарушылық әлеуетін дамыту мәселелерін тиімді шешуге бағытталған теориялық алғышарттардың бар екенін көрсетті. Осы тұрғыда қазақстандық ғалымдар Кенесарина З.У., Сарбасова В.Н., Хан Н.Н., Турдалиева С.Т., Тарасов Т.М., Байкулова А.М., Утегенова Б.М. еңбектерін атап өткен жөн. Жоғары мектептегі жастарды оқыту мәселелерін Ахметова Г.К., Джадрина М.Ж., Жуматаева Е. қарастырған.

Студент жастарды тәрбиелеудің түрлі аспектілері шетелдік ғалымдар Haynes-Tross E., Jang Y., Ko B., Гибсон Дж. Л., Lewin-Bizan S. және басқа да зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылған. Негізгі іс-әрекет түрін анықтау тұрғысынан Выготский Л.С., Леонтьев А.Н., Рубинштейн С.Л., Эльконин Д.Б. және басқа ғалымдардың еңбектеріне сүйендік.

Бондаревская Е.Н., Сериков В.В., Якиманская И.С. және т.б. ғалымдар өз еңбектерінде тұлғаға бағдарланған әдістерді зерттеген. Бұл еңбектерде кәсіби қалыптасу үдерісіндегі тұлғаның өзін-өзі айқындау мәселесі қарастырылған, бұл белсенді өмірлік ұстанымды қалыптастыру тұрғысынан маңызды болып табылады.

Тұлғаның іс-әрекет психологиясын, соның ішінде практикалық психология мәселелерін зерттеген ғалымдар қатарында Петровский А.В., Талызина Н.Ф., Бодалев А.А., Веккер Л.М. бар. Менеджмент психологиясы мәселелері Климов Е.А., Маркова А.К., Шадриков В.Д. еңбектерінде қарастырылған.

Басқару процесінің психологиялық аспектілерін зерттеген Жарықбаев Қ.Б., Акажанова А.Т., Сатова А.К., Намазбаева Ж. И. және т.б. сияқты қазақстандық авторларды атап өтуге болады. Сондай-ақ, басқару әлеуетін зерттеу тұрғысынан қазақстандық ғалымдар Мастобаев Ю.А., Власенко С.В., Тулекова Г.М. және басқа да ғалымдардың еңбектерінің маңызы өте зор. Қолданыстағы ғылыми зерттеулерді зерделей келе, студенттердің алқалық өзін-өзі басқаруы жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту мәселелеріне қатысты зерттеулердің жеткіліксіздігі туралы қорытындыға келдік. Осыған байланысты, жастарды қалыптасқан басқару дағдыларынсыз қоғамдық маңызы бар қызметке тарту кезінде әлеуметтік процестерді ұйымдастыруда қиындықтар туғызады, егер оларды қызмет барысында жедел оқыту қажет болса, сондай-ақ жеке тұлғаның басқарушылық әлеуетін ашу үшін белгілі бір жағдайларды қалыптастыру қажет. Осылайша, маңызды әлеуметтік мәселелер шешілмеген күйінде қалып отыр, бұл, біздің ойымызша, келесідей процестер арасында қайшылықтарға әкеледі:

- қазіргі қоғамда жастардың заманауи еңбек нарығына тез ену қажеттілігі және жастардың басқарушылық әлеуетінің дамуының жеткіліксіздігі;

- жоғары мектепте басқару әлеуетін қалыптастыру қажеттілігі және жоғары оқу орындарының бағдарламаларында бұл мәселенің жеткіліксіз дамуы;

- жоғары мектепте басқарушылық әлеуетті дамытудың ғылыми негіздемесінің болмауы және қазіргі жағдайда басқарушылық әлеуетті дамыту қажеттілігі;

- басқарушылық әлеуетті дамыту мақсатында жастардың жеке қасиеттерін жетілдіру қажеттілігі және жоғары мектептің осы процеске жеткіліксіз дайындығы.

Аталған қарама-қайшылықтар жастардың басқарушылық әлеуетін қалыптастыру жөніндегі қызметтің мәні мен ерекшелігін ғылыми тұрғыдан түсінуге, сондай-ақ, жеке тұлғаға бағытталған, іс-әрекеттік және жүйелік

тәсілдердің тұжырымдамалық идеялары негізінде студенттік алқалық өзін-өзі басқару шеңберінде олардың дамуының педагогикалық жағдайларына байланысты зерттеу мәселесін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді.

Студенттердің алқалық өзін-өзі басқаруы жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту үшін біз анықтаған қажеттіліктер мен зерттеулер өзектілігі – «Студенттік алқалы өзін-өзі басқаруы жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту» диссертациялық тақырыбын таңдауға негіз болды.

Зерттеудің мақсаты: студенттердің алқалы өзін-өзі басқаруы жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамытудың педагогикалық шарттарының тиімділігін теориялық негіздеу және оларды эксперименттік тексеру.

Зерттеу нысаны: жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту процесі.

Зерттеу мәні: студенттік алқалы өзін-өзі басқару шеңберінде жастардың басқару әлеуетін дамытуға ықпал ететін педагогикалық жағдайлар.

Зерттеу гипотезасы студенттердің жеке тұлғалық даму траекторияларын ескере отырып, студенттердің басқарушылық әлеуетін дамытудың әдіснамалық негіздемесінде тұлғаға бағытталған, белсенділік және жүйелік тәсілдерді қолдану; басқарушылық әлеуеттің мазмұнын және оның құрылымын анықтау; студенттердің жеке өзін-өзі анықтауына бағытталған жастардың басқарушылық әлеуетін дамытудың педагогикалық шарттарын белгілеу үшін студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту процесіне негізделеді, өйткені кешенде аталған факторлар қажетті әлеуетті қалыптастыру үшін қажетті жағдайлар жасайды.

Зерттеу міндеттері:

1. «Студенттік алқалы өзін-өзі басқаруда шешім қабылдау» ұғымының теориялық негіздері мен тәсілдерін зерттеу;

2. Психологиялық-педагогикалық әдебиетте "Студенттік алқалы өзін-өзі басқару" терминін қолдану процестерін және университет жағдайында оны дамытудың халықаралық тәжірибесін сипаттау;

3. Студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту процесінің мазмұнында басқарушылық әлеуетті және негізгі ғылыми тәсілдерді қарастыру;

4. Студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамытуға әсер ететін педагогикалық жағдайларды анықтау;

5. Студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында басқарушылық әлеуетті дамытудың педагогикалық жағдайларын эксперименталды түрде тексеру.

Зерттеудің әдіснамалық негіздері:

- А.Н.Тесленко, З.У.Кенесарина, Т.М.Тарасова және т.б. студенттерді тәрбиелеу, студенттік өзін-өзі басқаруды дамыту теориясы бойынша ғылыми

еңбектері. Мәселен, А.Н.Тесленко өз еңбектерінде студенттік өзін-өзі басқару жастардың азаматтық әлеуметтенуінің маңызды институты болып табылатынын атап өтті.

- студенттерді тәрбиелеудің әртүрлі аспектілеріне қатысты зерттеулердің шетелдік авторлары: Haynes-Tross E., Кеттел Р., Тид О., Гибсон Дж. Л., Stogdill R. М және басқалар;

- студенттердің белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыру саласындағы ғылыми зерттеулерге Е.Н.Бондаревскаяның, В.В.Серикованың [20], И.С.Якиманскаяның және т.б. еңбектерін жатқызуға болады;

- әлеует әдіснамасының зерттеулері, атап айтқанда басқарушылық зерттеу әлеуеті: Ю.А.Мастобаева, С.Власенко, Г.М.Тулекова, А.Н.Тесленко, А.А. Жайтапова және т.б. ғылыми зерттеулері.

Зерттеу әдістері: теориялық талдау (логикалық, фактологиялық); теориялық тәсілдерді контент-талдау, нақтылау, жалпылау, синтездеу әдістері; индукция, дедукция әдістері; болжамдық әдістер, (модельдеу); педагогикалық тәжірибелік-эксперименттік жұмыс; сараптамалық бағалау әдісі, педагогикалық диагностика (байқау және сауалнама (әңгімелесу, сұхбат, сауалнама және т.б.) әдістері, Спирмен бойынша дәрежелік корреляция, Стьюдент t-критерийі; ҚР жастар саясаты бойынша заңнамалық нормативтік құжаттарды талдау; зерттеу нәтижелерін сандық және сапалық талдау және оларды статистикалық өңдеу.

Зерттеу көздері: зерттеудің негізгі көздері Қазақстанның жастар саясаты саласындағы ресми, нормативтік құжаттар; қазақстандық және шетелдік ғалымдардың жоғары мектептің педагогикалық процесінің әдіснамасы мен теориясы бойынша еңбектері, әлеуетті дамыту бойынша ғылыми зерттеулер, атап айтқанда басқару әлеуеті; Университеттердің ресми сайттары, жастар саясатымен айналысатын Университеттер жұмыскерлерінің оқу-әдістемелік жұмыстары; зерттеу авторының материалдары.

Зерттеу кезеңдері мен процедурасы:

Бірінші кезеңде (2020-2021 жж.) зерттеу тақырыбы бойынша әдеби дереккөздерді зерттеу бойынша жұмыс жүргізілді, студенттік өзін-өзі басқаруды ұйымдастырудың теориялық негіздері дәлелденді. Зерттеудің тұжырымдамалық аппараты анықталды, психологиялық және педагогикалық әдебиеттердегі "студенттік алқалы өзін-өзі басқару" ұғымын зерттеудің қазіргі жағдайы зерттелді. Студенттік алқалы өзін-өзі басқаруда шешім қабылдаудың теориялық тәсілдері қарастырылды. Университет жағдайында студенттік алқалы өзін-өзі басқаруды дамытудың халықаралық тәжірибесіне шолу жасалды.

Екінші кезеңде (2021-2022 жж.) студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту тұжырымдамасының ғылыми-практикалық негіздері ұсынылды. Студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту процесі мазмұнының теориялық негізі ретінде тұлғаға бағытталған, іс әрекеттік және жүйелік

тәсілдер талданды. «Басқару әлеуеті» ұғымы белгіленіп, студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында оның дамуының педагогикалық шарттары анықталды.

Үшінші кезеңде (2022-2023 жж.) студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыс жүргізілді, белгіленген педагогикалық шарттардың тиімділігі тексерілді. Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нәтижелері және заманауи университеттегі студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту перспективалары ұсынылған.

Зерттеу қорытындылары тұжырымдалды, диссертацияның мәтіндік мазмұны бойынша жұмыс жүргізілді.

Зерттеу базасы: «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Сәтбаев Университеті.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- студенттік алқалы өзін-өзі басқаруда шешім қабылдаудың теориялық тәсілдері анықталды;

- студенттік өзін-өзі басқарудың даму процестері анықталды, психологиялық-педагогикалық әдебиеттегі «студенттік алқалы өзін-өзі басқару» терминінің мазмұны негізделді және жоғары мектеп студенттерінің басқарушылық әлеуетін дамытудың халықаралық тәжірибесі зерттелді;

- басқарушылық әлеует қарастырылып, студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту процесінің мазмұнына ғылыми көзқарастар ұсынылды;

- басқарушылық әлеуеттің мазмұны, оның құрылымы айқындалды және студенттік алқалы өзін-өзі басқаруда басқарушылық әлеуетті дамытудың педагогикалық шарттары белгіленді;

- студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында басқарушылық әлеуетті дамытудың педагогикалық шарттарын іске асыру бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыс ұйымдастырылып, жүргізілді, алынған нәтижелер жинақталды және студенттік өзін-өзі басқаруда басқарушылық әлеуетті дамыту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы ҚР жоғары оқу орындарында студенттік өзін-өзі басқарудың қалыптасуына, студенттік өзін-өзі басқарудың теориялық негіздерін анықтауға; студенттік алқалы өзін-өзі басқаруда шешім қабылдаудың теориялық тәсілдерін анықтауға; студенттік алқалы өзін-өзі басқаруда студенттердің басқарушылық әлеуетін дамытудың педагогикалық жағдайларын жасауға қосқан үлесімен анықталады.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: бұл ұсынылған теориялық ережелер ҚР жоғары оқу орындарында студенттік өзін-өзі басқаруды ұйымдастыру тәжірибесінде қолданыс табады; студенттердің басқарушылық әлеуетін дамытудың педагогикалық шарттары әзірленді, студенттердің басқарушылық әлеуетін дамыту процесін бағалау әдістемесі дайындалды.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

1. Студенттік өзін-өзі басқаруды ұйымдастырудың және студенттік алқалы өзін-өзі басқаруда шешім қабылдаудың теориялық әдістері;

2. Студенттік өзін-өзі басқарудың даму процесінің және жоғары мектептегі студенттердің басқарушылық әлеуетін дамыту процесінің халықаралық тәжірибесінің «студенттік алқалы өзін-өзі басқару» терминін заманауи түсінуге әсері;

3. Студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту процесінің мазмұнының теориялық негізі болып табылатын басқарушылық әлеуеттің мазмұны мен құрылымы және ғылыми әдістер;

4 Студенттік алқалы өзін-өзі басқаруда басқарушылық әлеуетті дамытудың педагогикалық шарттары;

5 Студенттік алқалы өзін-өзі басқару барысында басқарушылық әлеуетті дамытудың педагогикалық шарттарын іске асыру жөніндегі тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нәтижелері, студенттік өзін-өзі басқаруда басқарушылық әлеуетті дамыту жөніндегі ұсынымдар.

Зерттеу нәтижелерінің негізділігі мен сенімділігі:

Апробация және енгізу: диссертациямен жұмыс істеу кезеңінде білім беру саласындағы бақылау комитеті ұсынған журналдарда 3 мақала, халықаралық конференциялар материалдарында, оның ішінде бір пленарлық отырыста бейнеконференцияға қатысумен (баяндамамен) 3 мақала жарияланды. «Сәтбаев Университетінде студенттік өзін-өзі басқару туралы ереже, ҚР ғылыми журналында бір мақала, Scopus деректер базасына кіретін ғылыми журналда 1 мақала» білім беру процесіне енгізілді.

Диссертацияның құрылымы:

Диссертация кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен және қосымшалардан тұрады.

Кіріспеде ұсынылған зерттеу тақырыбының өзектілігі негізделді, ғылыми аппараты ұсынылды, зерттеудің әдіснамалық негізі, зерттеу әдістері анықталды, ғылыми жаңалығы мен практикалық маңыздылығы ұсынылды, қорғауға ұсынылған ережелер шығарылды, апробация нәтижелері және нәтижелерді енгізу ұсынылды.

«Студенттік өзін-өзі басқаруды ұйымдастырудың теориялық негіздері» атты **бірінші тарауда** студенттік өзін-өзі басқарудың теориялық негіздері қарастырылып, психологиялық-педагогикалық әдебиеттегі «студенттік алқалы өзін-өзі басқару» ұғымының зерттелу дәрежесі ұсынылған. 1.2-параграфта психологиялық-педагогикалық және арнайы әдебиеттерді талдау негізінде студенттік өзін-өзі басқарудың даму процестері жинақталып, «студенттік алқалы өзін-өзі басқару» термині негізделген. 1.3-параграфта Университет жағдайында студенттік алқалы өзін-өзі басқаруды дамытудың әлемдік тәжірибесін қамтитын дереккөздер талданды, сондай-ақ қазақстандық университеттердің тәжірибесі зерделенді.

«Студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту тұжырымдамасының ғылыми-практикалық негіздері» атты **екінші тарауда** «басқарушылық әлеует» ұғымы студенттік

өзін-өзі басқарудың жетекші буыны ретінде қарастырылып, оның құрылымы анықталды. Ізденіс процесінің негізгі теориялық тәсілдері талданды. Студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында студенттердің басқарушылық әлеуетін дамытудың педагогикалық шарттары анықталды.

«Студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында жастардың басқарушылық әлеуетін дамыту бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыс» атты **үшінші тарауда** студенттердің басқарушылық әлеуетін дамыту процесін бағалау әдістемесі, студенттердің басқарушылық әлеуетін дамытудың педагогикалық жағдайларын апробациялау бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыс ұсынылған. Осы әдістемеге сәйкес тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нәтижелері ұсынылды, заманауи университетте студенттік алқалы өзін-өзі басқару жағдайында басқару әлеуетін дамыту перспективалары анықталды.

Студенттік өзін-өзі басқаруды жетілдіру бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірленді.

Қорытындыда жүргізілген зерттеу нәтижелері жинақталып, белгіленген міндеттер бойынша тұжырымдар ұсынылды.

Қосымшада зерттеудің практикалық материалдары келтірілген.